

KNJIŽEVNA KRITIKA ILI KNJIŽEVNA KURTOAZIJA

(Funkcija književne kritike u zbivanju književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti)

radimir ivanović

Pratimo li pažljivo bibliografiju prevedenih književnih dela jugoslovenskih naroda i narodnosti u poslednje tri decenije, uočićemo, pre svega, neravnomernost intenziteta prevodenja, određenu amplitudu koja, neumoljivim jezikom brojki, ponekad porazno deluje. Pojava neravnomernog prevodenja je svih tih godina neminovno zahtevala višestranu anлізу uzroka koji su do nje doveli i posledica koje je imala i koje će ne budu li uzroci otklonjeni, i dalje imati. Prepuštajući integralnu anлізу ove pojave meritornijim stručnjacima (sociolozi i drugima), namera mi je da u ovom izlaganju²⁾ utvrdim stepen »krivice« književne kritike i, paralelno s tim, stepen krivice izdavačke delatnosti u prevodenju i izdavanju književnokritičkih dela (u periodu 1945—1970. prevedeno je samo deset takvih dela, od toga pet Josipa Vidmara i po jednoj Škerlića, Krleže, Bogdanovića, Mitreva i Džadžića).

Osnovna funkcija književne kritike je da komunicira s delom, na jednoj, i s čitaocem, na drugoj strani. Stepent komunikacije označava stepen njene društvene angažovanosti, s obzirom da se književna kritika afirmiše kao jedna od antropoloških disciplina. U prirodni književne kritike je da širi prostor za komuniciranje, te je shvatljivo što se njena teorijska zasnovanost i održivost proverava u praksi, u primenjenoj kritici (za razliku od teorijske kritike ili meta-kritike koja takođe, u krajnoj konsekvenci, ima praktičnu primenu). Održivost kritičkih analiza proverava se mogućnošću primene osnovnih postulata na različite nacionalne književnosti, što praktično znači da je zatvaranje književne kritike u nacionalne okvire pogubnije za nju nego za ostale književne rodove i vrste, budući da ona na svojevrstan način sintetizuje magistralne ideje epohe kojoj pripada.

Ne interesujući se u dovoljnoj meri za najznačajnija ostvarenja drugih nacionalnih književnosti, književna kritika je, bez sumnje, umanjivala mogućnost sopstvenog razvoja, usavršavanja analitičkog instrumentarijuma i sposobnosti bavljenja fenomenima književnog dela. Ona je ostajala čvršće vezana za tradicionalne oblike, postojeću kritičku i odavno usvojen sistem vrednosti. Posebno je gubila životodavnu vezu s kritikom druge nacionalne književnosti i sve manje je zasluživala epitet »kritičke života«. Gubitak je, kao što se vidi, višestran. Zatozorena kritika prestaje da biva dijaloška: sve više se, u uskom prostoru nacionalne književnosti, pretvara isključivo u afirmativnu, gubi kriterijume i, s pravom, izaziva sve veće nezadovoljstvo onih kojima je namenjena — čitalaca. Takvom kritikom nezadovoljni su i sami kritičari i u toj vrsti nezadovoljstva vidim prvi znak moguće preorijentacije i garantiju budućeg razvoja ove koliko kreativne toliko i naučne discipline.

Zapostavljanje kritike bilo je omogućeno izdavačkom politikom, s obzirom da prevedena dela zahtevaju znatno uvećana materijalna sredstva za izdavanje i da izdavač snosi veći rizik pri objavljivanju prevedenog dela (mada je vrednosni sud o njemu formiran u matičnoj književnosti). Sredstva masovnih komunikacija, posebno književni časopisi i listovi, u nedovoljnoj meri prate zbivanja u drugim nacionalnim književnostima, (osim retkih izuzetaka, zagrebačkog »Oka«, na primer, i razmene tematskih brojeva), tako da kritičar nije dovoljno stimulisan da se bavi delima iz drugih, nematičnih književnosti, zbog teškoće objavljivanja te vrste priloga, a da pri tom ne govorimo o (ne)mogućnostima objavljivanja monografije ili zbirke ogleda i studija. Svih ovih godina ne pamtim da je bilo koji urednik časopisa i izdavačkih kuća snosio odgovornost za to što mesecima i godinama nije objavljivao dela iz drugih republika i pokrajina (istini za volju potrebno je priznati da je situacija u časopisima povoljnija nego u izdavačkim kućama).

Umesto da bude i održava živu intelektualnu radoznalost za delo u momentu pojavljivanja u matičnoj književnosti, odnosno, da mu pripremi prijem među čitaocima drugog jezičkog područja, ako i kada bude prevedeno, književna kritika se zadovoljava mestimičnim, više kurtoaznim, nego stručnim i savесnim bavljenjem tim delima. Postoji prikrivena opasnost u tome što svaka rigorozna kritička ocena može biti unapred izjednačena s napadom na nacionalnost pisca. U takvoj književnoj i kulturnoj atmosferi kritičaru je preostalo ili da se povinuje književnoj i kulturnoj kurtoaziji, što on najčešće i čini, ili da pronalazi vrednosti i tamo gde ih nema. Shvatljivo, ako bismo imali veliki broj prevedenih dela, bilo bi ili lakše međusobno poređiti, primenjivati serioznije kritičke analize, a ujedno bi bilo lakše i proveriti sudove matične kritike, jer književnoj kurtoaziji podležu i kritičari kada komentarišu delo iz sopstvene nacionalne književnosti (koje se prevodi), u vidu pregovora, pogovora ili propratne beleške (videti određen broj pogovora u biblioteci »Naši vidici«, koju uspešno izdaje već četiri godine, »Narodna knjiga« u Beogradu).

Prevedena dela, i u najboljem prevodu, gube nešto od svoje ekspresije, umetničkog dometa. U tom kontekstu posmatrano, osim poznavanja jezika na kome je delo publikovano, nema druge adekvatnije i valjanije mogućnosti »povratka« književnih vrednosti, umetničkih valera dela — od književnokritičnog komentara. Razume se samo po sebi da je delo viševrednosti tvorevima, da su ukusni različiti, da se mora računati na to dobro poznate pratilačke pojave afirmisanja književnog dela, ali je shvatljivo i to da, kao što postoji borba mišljenja unutar jedne nacionalne književnosti, mora postojati i borba mišljenja među kritičarima, pripadnicima različitim književnostima. U tim »dvojbojima« kojih, na žalost, nema dovoljno, jasno je da se profilira priroda književnog kritičara i izvesna srodnost, generacijska, teorijska ili metodološka. Prirodno da je manja razlika u shvatanjima mlade generacije kritičara različitih nacionalnih književnosti, nego među starijom i mlađom generacijom kritičara u jednoj književnosti. Mišljenja sam, međutim, da se samo raznovrsnim pristupima možemo približiti mogućnosti obuhvatnog i kompleksnog analizovanja dela, te je stoga poraznija činjenica da je najčešći vid saradnje među kritičarima različitih jezika — parafraza, izvestan duhovni konformizam, gubljenje individualnih oznaka — u čemu i vidim osnovni uzrok *krize književne kritike*.

Književna kritika ne može biti lišena »grehova savremenika« i onda kada je najsvašnije pisana. Ali može biti lišena vladivanja opštem ukusu i književnoj modi, naročito u propagiranju dela koja po nekom vanliterarnom ekscesu dospeju u centar interesovanja. Osnovni je zadatak kriti-

čara da razlučuje, u skladu sa svojim talentom i obrazovanjem prave od lažnih umetničkih vrednosti. Društveno priznanje određenoj knjizi može biti povod za stručnu ekspertizu, ali ne i jedina garantija vrednosti i preporuka da se pišu apologetske kritike, jer se time neutrališe jedan od osnovnih zahteva književne kritike: potreba neprekidne valorizacije i revalorizacije (namerno ne govorimo o dobro poznatim alijenacijama: pripadnost klanovima, privatizacija izdavačke politike, monopolizacija, davanje prioriteta samo jednom žanru i slicno). Stoga se često dešava da loše književno delo bude prokomentarisano lošim kritičkim tekstom. Takvim tekstovima se, međutim, ne unapređuje međurepublička književna saradnja.

Mada je poslednjih godina u nas znatno usavršeno samoupravljanje, u sferi pripremanja izdavačkih planova i programa nema dovoljno angažovanja renomiranih književnih kritičara, pogotovu ne onih koji ponašu prate književnost na drugim jezicima. Sve opravdane primedbe na izbor prevedenih dela završavaju bez ikakvog efekta u stidljivim napomenama novinske ili časopisne kritike, što direktno svedoči o nedovoljnom društvenom priznanju koje književna kritika ima u nas. Kritika se u takvim uslovima uvek predstavlja kao delatnost *a posteriori*, mada bi po njenoj prirodi morala da bude, kada je u pitanju prevodenje književnih dela, i delatnost *a priori*. Za takav status kriva je, donekle, i sama kritika koja je podlegla izvesnoj inerciji i nema dovoljno snage ni namere da menja zatečene okolnosti.

Koliko je važna funkcija književne kritike u međusobnom zblizavanju književnosti jugoslovenskih naroda i narodnosti svedoči i mogućnost prezentovanja naših književnosti u evropskim i širim okvirima. Gotovo na prste bi se mogle nabrojati kritičke knjige prevedene u inostranstvu. To, međutim, ne znači da nemamo izrazitih kritičarskih individualnosti, nego bi se pre moglo reći da nismo dovoljno brinuli o ravnomernom prezentovanju dela kritičara. O vrednosti naše književne kritike svedoče brojni radovi inostranih slavista, u kojima se bogato koriste rezultati kritičkih ispitivanja. Mada je ova pojava odavno uočena, stanje ostaje nepromenjeno u tom pogledu.

Zapostavljanje književne kritike unutar naše zemlje neposredno se odražava i na prezentovanje kritike van zemlje. Poznata je činjenica da se jedna književnost teško može upoznati u svom njenom bogatstvu, makar se prevela i celokupna dela najznačajnijeg pisca. Prevodom jedne obuhvatne knjige kritike moguće je lakše upoznavanje sa svim značajnijim tokovima u strujanjima te književnosti, tako da nedovoljna informisanost čitalaca rezultira iz nedovoljnog interesovanja i stimulisanja sintetički koncipiranih knjiga kritike (pod kritikom podrazumevamo njeno najšire značenje), u kojima je objavljen veliki deo posla u oceni književnog nasleđa, kao i u oceni savremene književnosti, onoga što se neposredno stvara (anticipacija budućeg razvoja književnosti) jedno je od osnovnih načela provere sposobnosti kritičara).

Otuda književna kritika na najprirodniji način doprinosi zblizavanju i prožimanju jugoslovenskih književnosti. Ona često može da doprinese unapređenju književnosti, zalazujući se za one vrednosti koje predstavljaju specifičnost pojedine književnosti (zbog različitih istorijskih uslova nastajanja), kao i za one vrednosti koje označavaju pripadnost zajedničkom toku umetnosti reči. Znatno usavršena metodologija isleđivanja strukture književnog dela (tako vrsno primenjena na dela pojedinih književnosti, kao i u komparativističkim istraživanjima, paralelama učinjenim između jugoslovenskih i svetske književnosti) mora naći primenu u procesu neprekidnog proučavanja i poređenja književnih ostvarenja u Jugoslaviji. To je prioritetan zadatak i prirodno proširenje delatnosti, pa samim tim i afirmacije književne kritike. Afirmišući nacionalne književnosti,

proveravajući svoje postupke u interpretaciji književnog dela na drugim jezicima, zalažući se za prave književne vrednosti, književna kritika ostvaruje u potpunosti neke od svojih mnogobrojnih funkcija.

*

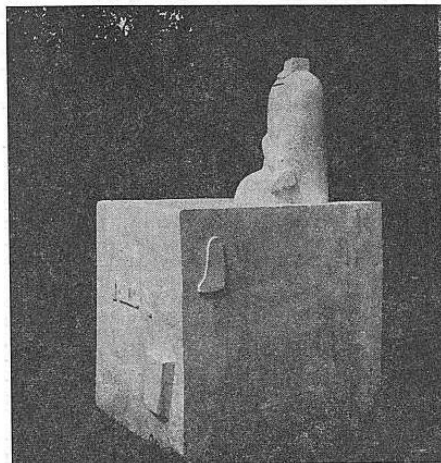
Da bi se unapređivala međurepublička i pokrajinska književna saradnja potrebno je, pre svega, omogućiti širu cirkulaciju književnokritičkih tekstova u svim smerovima i kritiku kao neophodnog pratioca svakog književnog dela na putu do sticanja čitalačkih simpatija. Radi intenzifikacije književnokritičke delatnosti bilo bi neophodno osnovati književnokritički časopis koji bi se isključivo bavio ravnomernim praćenjem svih književnosti naših naroda i narodnosti. Studije, ogledi, članci, pa čak i obične anotacije, pomogle bi izdavačima da lakše i valjanije odaberu dela za prevodjenje, a takođe bi bilo neophodno da se u okviru samoupravnog sporazuma, kojim bi se regulisalo dugoročno i kontinuirano prevodjenje književnih dela, u izvesnom procentu obavezno obezbedi i objavljivanje najznačajnijih knjiga književne kritike, odnosno da svaki prevod bude snabdeven neophodnim kritičkim tekstovima koji čitaocu daju dopunsku informaciju, kako u pogledu ostalih dela prevedenog pisca tako i o osobnostima literature kojoj pripada.

Posebnu obavezu kritika ima kada je u pitanju školska lektira. Na osnovu nove vrednosne lestvice, u kojoj bi više mesta bilo dato savremenoj književnosti, i književna kritika bi dobila više mesta, samostalno i u funkciji tumača dela, odnosno onog kultivisanog »dubinskog čitanja«. Iz bibliografije prevedenih dela vidi se da u globalu školsku lektiru čini više od devet desetina prevoda, a iz nastavnih planova se takođe vidi da se oni veoma sporo obnavljaju novim delima i da su mnogi savremeni pisci zastupljeni prvim, ponekad i najmanje uspešnim delima. Kao da je dijalektika mimoišla književnost i kao da se poslednjih decenija u njoj ništa ne zbiva. To se posebno odnosi na zastupljenost književnosti narodnosti. Funkcija književne kritike je da bude u prethodnici, ili bar rame uz rame s novostvorenim književnim delima, da dovede do novog poimanja i značenja tih dela.

Propaganda knjige i književnosti, svakako, nije samo zadatak književne kritike (ne smemo smetnuti s uma saradnju s bibliotekarima, izdavačima, knjižarima, prevodiocima, prosvetnim radnicima, stručnim organizacijama za širenje knjige, kao što ne smemo zaboraviti da je propaganda beletristike samo jedan od segmenata svekolike propagande knjige), ali jednu od važnih funkcija kritike vidim u tome što se ona mora starati i o *propagandi sopstvenih rezultata* (tzv. kritika kritike). Objavljivanjem kritika ne završava se njena funkcija, kao što se objavljivanjem knjige lepe književnosti ne završava briga o tome da ona doista ostvari svoju misiju: da dospe u ruke i misao čitaoca.

U tom smislu se književna kritika mora lišavati iluzije koju stvara isključivo kabinetni rad. Ona mora aktivno da komunicira i koristi mnogobrojne oblike žive komunikacije (manifestacije, susrete sa čitaocima, večeri, premijere knjiga i dr.). Ona je delatnost ravnopravna s drugim vrstama intelektualnih delatnosti, s velikim stepenom odgovornosti. Kritičan odnos i kritičku svest mora najpre primeniti na samu sebe. Samo tako svestrano i živo angažovana književna kritika može ispuniti brojne funkcije koje su joj namenjene, funkcije čiji će značaj vremenom biti sve evidentniji.

* Saopštenje pročitano na »Savetovanju o književnoj saradnji između republika i pokrajina«, održanom u Zagrebu, 10. i 11. XII 1976. u organizaciji Saveza književnika Jugoslavije.

Futurološke pretpostavke i ideološke kontraverze teorija o postindustrijskom društvu

dragan koković

Danas se sve češće piše o novom, nastupajućem postindustrijskom društvu u kojem će glavne institucije, po mišljenju zastupnika ove teorije, biti intelektualne.

U razmatranjima ovog fenomena, sociolozi polaze od analize pojma futurologije. Ova disciplina se poslednjih godina u mnogim zemljama sve više razvija i napreduje. Šta je uslovlilo rađanje ove nove discipline i zašto se zadaci predviđanja stavljaju u prvi plan?

Odgovarajući na ovo pitanje, jedan od tvoraca i rukovodilaca američkih futurologa, Danijel Bel, piše da se društvo počelo »orijentisati na budućnost u svim sferama; sudstvo treba da predvidi buduće probleme, preduzeću je potrebno da planira buduće potrebe, a ličnost se prinuđena da razmišlja o izboru svoje karijere. Po obimu i sadržaju, ova disciplina dobija sve veći značaj. Danas se u Sjedinjenim Američkim Državama analizom i razradom futuroloških problema bavi više od 600 organizacija, uključujući tako brojne centre kao: »Komisije 1976. godine«, »2000-ta godina«, pri Akademiji nauka i umetnosti, »Rend Korporejšn«, »Gudzonovski institut«, »Ilionski univerzitet«, Istraživačka grupa »Tempo« (Organizacija za planiranje tehničkog upravljanja), koncern »Dženeral Elektrik« i drugi. Shodno tome raste i broj publikacija koje se bave problemom futurologije. Predstavnici ove nove discipline smatraju da se ona nalazi u ranoj fazi razvika, u stadijumu neprekidnog traženja i određivanja svoga predmeta i metoda, pa otu-

da proističu mnogi sporni problemi i raznovrsni prilazi u njihovom rešavanju. Futurologija se, smatraju oni, ne javlja kao celina u organizovanim odnosima (već kao amorfn konglomerat različitih segmenata, koji rađa opšti pravac stvarnosti), a ni kao celina s aspekta strukture njenih predstavnika (Kan, Bel, Jang, Klark itd).

Jedan od principa predviđanja stvarnosti, koji su prihvatili mnogi futurolozi, glasi: »Na vreme prepoznati protivrečnosti budućnosti«. S iznalaženjem ovih protivrečnih tendencija u značajnoj meri su povezani ključni futurologa o različitim varijantama budućnosti ili, kako se oni često izražavaju, »o višestrukim mogućnostima (verovatne) budućnosti«. U uvodu svoje knjige *Crte budućnosti*, A. Klark upozorava »da čitalac u knjizi neće naći sliku te jedinstvene budućnosti koja nas očekuje; u njoj je učinjen samo pokušaj da se odrede granice u onim okvirima u kojima leže sve misaone varijante te budućnosti«.

U mnoštvu varijanti, futurolozi naročito govore o »alternativnim budućnostima«. Razmatranjima alternativnih budućnosti, Bel posvećuje specijalni članak *Dvanaest mogućnosti predviđanja* u kojem kaže da teoretičari konstituišu niz alternativnih budućnosti koje se mogu javiti u određenim uslovima. Model postindustrijskog društva danas u svetu izaziva mnoge ideološke rasprave i kontroverze.

Po mišljenju Bela, pojam postindustrijskog društva je nastojanje da se utvrde ključni strukturalni trenovi u društvu, trendovi u ekonomskoj i tehničkoj slici i u izvornim novinama u društvu. Najvažnije karakteristike postindustrijskog društva su:

- Ekonomija uslužnih delatnosti, a to znači da se prava suština i karakteristika postindustrijskog društva sastoji u tome što je većina radne snage zaposlena u uslužnim delatnostima — trgovina, finansije, saobraćaj, zdravstvene službe;
- Dolazi do promene u šemi zanimanja, jer nije više samo reč o industriji u kojoj ljudi rade, već o vrsti posla kojim se bave. Do promene dolazi u potražnji i na prvo mesto izbijaju stručnjaci — tehničari i inženjeri, čiji se broj iz dana u dan povećava;
- Teorijsko znanje sve više dobija značaj, jer je model postindustrijskog društva upravo organizovan oko znanja. Nastupa nova »intelektualna tehnologija« pod kojom Bel podrazumeva: linearno programiranje, teoriju informacija, teoriju igre i stimulacije, sistematske analize, odnosno sve ono što je povezano s primenom kompjutera i kibernetičkih mašina.

Termin *postindustrijsko društvo* prvi je upotrebio Bel, na salcburškom seminaru 1959. godine. Ovaj problem on je podrobnije razradio u knjizi *Reforma opšteg obrazovanja* (1966. godine), a još sistematičniju zasnovanost svoje teorije dao je u knjizi *The Coming of Post — Industrial Society*, N. Y. 1973. godine. Ideju postindustrijskog društva često su podsticali i drugi sociolozi. Tako je R. Darendorf još 1959. godine pisao o »postkapitalističkom društvu«. Poznati američki ekonomista Rostau koristio je pojam »postzrele ekonomike«, američki futurolozi Viner i Kan govore »o postekonomskom društvu«. Treba pomenuti i K. Bouldinga koji upotrebljava pojam »postcivilizacija«, a D. Lindhajm govori o »postburžoaskom društvu«. Z. Bježinski analizira »tehnokratsko društvo«, Tofler upotrebljava pojam »super industrijsko društvo«, dok A. Etizzoni govori o »postmodernoj eri«.

Neki teoretičari smatraju da ovako česta i svakodnevna upotreba reči »post« nije slučajna i da svedoči o opštoj tendenciji u razviku savremene buržoaske sociologije. Suština te tendencije je beg od sadašnje kapitalističke stvarnosti i njenih oštrih protivrečnosti. Postindustrijsko društvo, po mišljenju skoro svih teoretičara, smeniće sadašnje industrijsko društvo i taj proces je počeo još 1945-50. godine. Više od svih, on je